

AZ ÍRÁSJEL MINT AZ ÉRTELEMTÜKRÖZÉS ESZKÖZE

Napi gyakorlatomban éppen helyesírási kérdések foglalkoztatnak erősen. Ezt a gyakorlatot nálunk egy következetesen kimunkált rendszer határozza meg. A tavaszi félévben első éven a tulajdonnevek, másodéven az írásjelek állnak a középpontban. Az írásjelek egyben az utolsó és olyan helyesírási téma is, amely a szövegtanhoz kapcsolódva a szövegértő olvasás, a szövegelemzés és a szövegalkotás szempontjából egyaránt fontos, mert a szöveg helyes tagolásának az eszköze.

Számomra mindig is a magyar helyesírás egyik meghatározó jellemvonása az egyre kimunkáltabbá váló írásjelhasználata. Hogy ezt mennyire lehet megvalósítani a napi írásgyakorlatban, azt hallgatóim írásjelhasználatán tudom lemérni, mivel nekik készülniük kell rá, meg kell tanulniuk az ide vonatkozó szabályokat. Azért is voltak tanulságosak ebből a szempontból legutóbbi dolgozataik, mert csak három dolgozatban találtam másfajta súlyos hibákat, a csoportot tehát igazán az írásjelhasználat minősége tagolta.

Felmérésre Harsányi Zoltán kitűnő Stíluselemzések munkájának felfedezése óta az abban talált szépprózai és esszészövegeket használok. Vadásztam azonban a hasonló jellegű, megragadó, egyben tagolás szempontjából is tanulságos szövegeket. Legutóbb Márai Sándor Füves könyvének több darabját soroltam közéjük. Közös elemzésük sok fogódzót adott hallgatóimnak.

A következőkben bemutatok belőlük néhány szöveget és érdekes írásjelpozícióikat, amelyekből sokat tanulhattak.

Babits Mihály Keresztül-kasul az életemen kötetéből való az első részlet.

Anyám aznap, amelynek estéjén megszülettem, mustostököt evett, ezt nagyon megkívánta, s utána hosszú levelet írt egy barátnőjének. Meg kell itt vallanom, hogy este születtem, nem pedig hajnalra, mint ahogy egy fiatalkori versemben írtam lelkiismeretlenül, tisztán a rím és a mérték kedvéért. A költők hazudnak, legalább régen azt tartották róluk, s én azokban a boldog fiatal időkben voltam annyira költő, hogy egy jó rímért vagy szép lejtésű sorért nyugodtan föl tudtam áldozni a kicsinyes igazságot. Ezt a képességet azóta elvesztettem, gyáván és tehetetlenül ragaszkodom minden jelenték-

telenséghez, ami véletlenül igaz. A mustostök és a barátnőhöz írt levél is szóról szóra igaz. A levél olyan gyönyörű lett, hogy anyám azonnal föl is olvasta apámnak, s később szentül meg volt győződve, hogy költői pályámat ennek a levélnek kell tulajdonítani.

Ha valaki az írás keltét, 1939-et is megkeresi, akkor érti meg igazán részletünknek azt a mondatát, hogy „ragaszkodom minden jelentéktelenséghez, ami véletlenül igaz”. Hisz akkor is sokféle hazugság árasztotta el a világot.

De vegyük szemügyre most már, hogy a szöveg mondatfűzését hogyan teszik világossá számunkra az írásjelek. Mindjárt kínálja a próbát az első mondat négy tagmondatával, mert a második tagmondat (*amelynek estéjén megszülettem*) beékelődik az elsőbe (*Anyám aznap mustostököt evett*), és evvel azt két részre bontja. A harmadik és a negyedik tagmondat már könnyű, logikusan kapcsolódó, mellérendelő összetett mondat. A következő mondat tagolását is jól ki lehet tapintani (*Meg kell itt vallanom...*). Elárulja a szöveg azt is, hogy ismerik-e az *és*, a *s*, a *meg* és a *vagy* kötőszavak melletti helyes vesszőhasználatot (*a rím és a mérték kedvéért* a második mondatban, majd lejjebb *egy jó rímért vagy szép lejtésű sorért, gyáván és tehetetlenül; a mustostök és a barátnőhöz írt levél*).

Németh László Égető Eszter című regényéből kétszer idézett Harsányi stíluselmzéseiben. Mindkét részlet kitűnően példázza az írásjelek használatát.

Ha nagymamuska jelet nem ad, tán ezek a furcsa szavak is megmaradnak zsongásnak az Esztike hallásában, de nagymama odaintett nagytatának. Esztike nem látta ezt az intést vagy hunyorítást, de annyi volt, mintha látta volna. Ahogy elhallgattak, a beállt szünet, nagytata bosszús, lázongó mormolása mind arra vallott, hogy azt a jól ismert jelet adták le, amellyel a felnőttek az ő jelenlétére figyelmeztetik egymást. Szürke szemét egy pillanatra fölemelte..., s figyelmesen végigjárta őket a tekintetével. A szem is csak azt mondta, amit a fül. Nagytata arcán még ott volt a belefojtott szó, nagymamuskáén pedig a kétféle ijedelem, hogy nagytata olyat mond, amit ő ott-hon visszamondhat, s nagytata rossz néven veszi, amiért leckézteti. Ez alatt a szemfordulás alatt füléből is följöttek esze világosságába az utolsó szavak: a tarhonya meg a százezer kerék, de legfőképpen, aminél nagytatát elnémitották, hogy apuska egy hegyet akar ide letutajozni.

Az első két háromtagú mondat mintaszerűen tagolt. Az igazi próba a harmadik mondat (az *Ahogy elhallgattak...* kezdetű). Ebben a második tagmondat a főmondat. Ez könnyen felismerhető, mert a másik három tagmon-

dat elején ott a mellékmondati kötőszó, de jelzős szerkezetei miatt könnyű hibázni a belső tagolásában. Ugyanis a mondatot át nem látó elemző hajlamos a *mormolása* szó után vesszőt tenni, és ezzel belevágni a mondat szerkezetébe. Az utolsó két mondat szintén nagyszerű alkalmat ad az írásjelek szerepének a megvizsgálására (*Nagy tata arcán...; Ez alatt a szemfordulás alatt...*).

A másik **Németh László-részlet** hasonlóképpen a még kicsi Eszti ke szemszögéből nézi a világot.

Eszti ke nagyon szeretett így kettesben ülni nagy tatával; ugyanis a néha-néha megcsördülő papír a feje fölött, a meleg, ismerős test fönn a széken barátságosabbá tette a lemerülést a maga világába. Nagy tatának nem volt az a szokása, mint nagymamuskának, hogy orvul megfigyelte őt. Az ember egyszer csak azt látja, hogy nézik, s nevetnie kell és elpirulnia. Nagy tata csak ott volt, és olvasott, vagy az öreg, hosszú könyvben számolt, s ha eszébe jutott, hogy vele is foglalkozzék, akkor nagy papírcsörgés, széknyekegés, nyögés figyelmeztette, hogy nagy tata le fog hajolni, s kövér arca őt fogja keresni a szék- és asztallábakon át. De most nagymamuska a szokott árnyék módján bejött, az újság nagy tata térdére konyult, s arról, amit olvasott, halk beszélgetésbe kezdtek. Nagyon prüszkölt – hallotta a nagy tata hangját. Már megint ellene beszéltek? – kérdezte nagymamuska. A tarhonyát és a százezer kereket hozták föl.

Kitűnő példáját találjuk a szövegben rögtön a jelzők értelmezésének (*a meleg, ismerős test...; az öreg, hosszú könyvben...*).

Élvezetes megfigyelni a mondanivaló kibontását a következő mondatokban is. A *Nagy tata csak ott volt...* kezdetű mondat nyolc tagmondatának az elhatárolásán kívül vesszőt kell használni a mondat felsorolásos szerkezetében is, mint a már említett *öreg, hosszú könyv meg a papírcsörgés, széknyekegés, nyögés*. A *De most nagymamuska...* kezdetű mondatban pedig az utolsó tagmondatba beékelődik egy neki alárendelt mellékmondat: *amit olvasott*.

Kedvenc próbaszövegem **Gelléri Andor Endrének**, a fiatalon meghalt novellistának egy szövegrészlete is. Minden mondata elemzésre méltó!

Mikor a Botond befutott, elcsöndesedett a kikötő. Aztán kövér, okos sirályok szedték a beteg halakat, lassan, kényelmesen. Az ég estéknént kigyuladt, vöröslött, s másnap jött a szél. Mi, mintha levelek lettünk volna, zizegtünk, zsongtunk, vacogtunk az üresedő tárházak között. Még egy hónap,

s mindannyian elröpülünk innen. Csak a darusok maradnak fönt, a vaságak fölött, tisztogatva a fogaskerekeket, s olykor megmozgatják a darut előre-hátra. Ropog a síneken a fagy s a jég, aztán rávilágít az egészre a Hold. A darusokon kívül mindig ott marad a bolgár Csobánov is. Leül valahol, nézi a telet, aztán fát hasít, fűrészszel, majd bejárja a fagyott kikötőt, és nem törődik vele, hogy a darusok nem nagyon szívelik.

Ebben a szövegben is megtaláljuk azokat a pontokat, amelyek bemutatják az írásjelek szerepét a szövegértésben. A második mondatban a mellérendelő viszonyban levő jelzőket és a hátravetett határozókat. A negyedik mondatban egy felsorolással kombinált beékelődést: *a Mi zizegtünk, zsongtunk, vacogtunk...* főmondatba ékelődik a *mintha levelek lettünk volna* mellékmondat. A *Csak a darusok maradnak...* kezdetű mondat elsősorban a mondatrészek tagolására, az utolsó mondat öt mellérendelő tagmondat elválasztására használja a mondat belseji írásjeleket.

Márai Sándor Füves könyvéből való új szövegeimnek az egyikével foglalkoznék még. Címe: Az alkalmazkodásról.

Munkánkban, napi életrendünkben, a módban, ahogyan a világ jelenségeire értelmünk, ízlésünk felel, mindebben van egyfajta belső törvény, melyet önkényesen megkerülni büntetlenül nem tudunk.

Ne akarj másképpen dolgozni, mint ahogy ezt jellemed, képességed és a munka természete előírja! Ne akarj másképpen boldog lenni, pihenni, vállalkozni, mint ahogy ezt jellemed és idegeid parancsolják! Alkalmazkodj a törvényhez, mely kérlelhetetlenül megszabja helyed, munkád és az élettél szemben való magatartásod! Mindent sorjában kell végbevenni és elfogadni: az örömet, a bánatot, a hivatást, a feladatot, a bukást és a halált is.

Alkalmazkodj magadhoz, életed érthetetlen és kemény törvényéhez, mely pontosan előírja cselekedeteid sorrendjét, értelmét és érzéseid hőfokát is! Ne akarj ügyesebb, értelmesebb, boldogabb, tehetségesebb, boldogtalanabb vagy reménytelenebb lenni, mint amilyen vagy!

A törvény lángbetűkkel ég életed épületének homlokzatán. Olvasd ezt a törvényt minden nap, minden pillanatban!

A szöveg érdekességét a hangsúlyos felsorolásai adják, amelyeket éppúgy vessző választ el, mint azokat a tagmondatokat is, amelyekbe beleszövődnek. A mondat belseji írásjeleknek ez a kétszintű használata teszi a szöveget olyan finom szövésűvé, jól értelmezhetővé.

Azt hiszem, a kiválasztott szövegek meggyőzően mutatták be az írásjelek szerepét az értelemtükrözésben. Az írásjelek kérdésével azonban nemcsak a leíró nyelvtanhoz kapcsolódó helyesírási tanulmányok során találkozhatunk, hanem a nyelvtörténetben is, amely igazolja a magyar nyelvi és helyesírási rendszer szerves fejlődését ezen a területen is.

A harmadéves magyaros csoportban a **Halotti beszéd és könyörgés** szövegével foglalkoztunk. A szöveg előkészítése után az első dolog volt tagolásának a megállapítása.

A vizsgálatból az derült ki, hogy közel 90%-ban, 52 esetben megegyezik a mai helyesírással a szöveg írásjelezése. Ez természetesen az írásjelpozíciók jelölését jelenti, nem az írásjelfajtákét, mert a vessző helyett is pontot használt, a kettőspontot és a felkiáltójelet sem különböztette meg a scriptor (az író), de az adott helyen van az írásjel, megfelelően tagolva a szöveget. Mindössze öt esetben felesleges és egy esetben hiányzik az írásjel. Mégpedig négyszer a mondatrészeket összekötő és kötőszó esetében is van vesszőpozíciót jelölő pont. Pl.: [*Szen akszin mariat, es bodug michael archangelt*]. Felesleges még a [*jakob kebelében*] szerkezet szétvágása vesszővel. Viszont nincs vessző a szöveg harmadik sorában található értelmezős szerkezetben [*isemüküt adamut*].

A nyelvemlék szövegének ez a kitűnő tagoltsága nagyon megkönnyítette az értelmezését és az olvasását.

Egyben megerősített bennünket abban, hogy a Halotti beszéd virágzó írásbeliségből és kiforrott nyelvhasználatból fakadt. Ezért nem véletlen, hogy a XX. század nagy íróit, Reményik Sándort, Kosztolányi Dezsőt és Márai Sándort is megihlette.

De messze vezetne, ha belemerülnék az irodalom s az írásjel sokféle viszonyába. Nem akartam többet, mint érdekes és jó szövegeken bemutatni azt, hogyha használjuk – jól használjuk – őket, akkor sokat tudnak segíteni a szöveg világos megírásában és megragadásában egyaránt.